

Małgorzata Jokiel
Uniwersytet Opolski
mjokiel@uni.opole.pl

MIĘDZY ESTETYKĄ A LINGWISTYKĄ. KONCEPCJA EWALUACJI JAKOŚCI TŁUMACZENIA WEDŁUG SIGRID KUPSCH- -LOSEREIT A PRZEKŁAD LITERACKI

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RP2019.011>

Zarys treści: Biorąc za punkt wyjścia perspektywę historyczną oraz ewolucję kultury translacji w Polsce od lat 20. XX wieku aż po czasy współczesne, autorka analizuje stopniową zmianę paradygmatu w odniesieniu do roli i znaczenia przekładu literackiego. W dalszej części zostaje podjęta refleksja na temat wybranych lingwistycznych i estetycznych kryteriów oceny jakości przekładu, w celu zbadania, na ile produktywnie może okazać się podejście interdyscyplinarne w tym zakresie. Szczegółowej analizie zostają poddane kryteria oceny jakości tłumaczenia zaproponowane przez Sigrid Kupsch-Losereit pod względem możliwości ich zastosowania do przekładów tekstów literackich.

Słowa kluczowe: przekład literacki, krytyka przekładu, kryteria estetyczne i lingwistyczne, kultura translacji, Sigrid Kupsch-Losereit

Wstęp

Ze względu na swoją specyfikę estetyczną teksty literackie zajmują szczególne, często dyskusyjne i niedookreślone miejsce w obrębie przekładoznawstwa¹. Charakterystyczny dla nauki o przekładzie pluralizm konkurujących ze sobą teorii i szkół powoduje, że mamy ciągle do czynienia z dyscypliną nie-

¹ Niniejszy artykuł oparty jest częściowo na fragmentach dwóch opublikowanych wcześniej w języku niemieckim tekstów autorki: wstęp oraz rozdziały 3-6 (Jokiel 2017), podrozdział 2.1 (Jokiel 2018).

jednorodną, tym bardziej że pomimo licznych prób przewyciężenia podział na językoznawcze i literaturoznawcze badania nad przekładem pozostaje faktem, czego potwierdzeniem może być koncepcja jednej z najważniejszych niemieckojęzycznych prac naukowych z zakresu translatoryki – *Grundlagen der Übersetzungsforschung*, składającej się z dwóch tomów: *Übersetzung und Literaturwissenschaft* (Greiner 2004) oraz *Übersetzung und Linguistik* (Albrecht 2005). Wyrazem dwoistości badań nad przekładem jest również stosowanie różnych terminów w odniesieniu do oceny jakości tłumaczenia: w przypadku tekstów użytkowych czy też specjalistycznych mowa jest coraz częściej o „zarządzaniu jakością”, natomiast w stosunku do przekładu artystycznego stosowany jest zazwyczaj termin „krytyka przekładu”.

Niniejszy artykuł poświęcony jest wybranym formom krytyki przekładu literackiego z uwzględnieniem zarówno estetycznych (literaturoznawczych) aspektów oceny jakości przekładu, jak i kryteriów językoznawczych w kontekście historycznym rozwoju polskiej kultury translacji XX i XXI wieku. W sposób szczególny analizie została poddana jedna z prób stworzenia uniwersalnych kryteriów oceny jakości przekładu autorstwa niemieckiej badaczki Sigrid Kupsch-Losereit. Rozważając tę koncepcję, spróbuję odpowiedzieć na pytanie, czy i na ile uzasadnione jest stosowanie podejścia interdyscyplinarnego w odniesieniu do oceny jakości przekładu artystycznego i czy może ono sprzyjać obiektywizacji krytyki przekładu z perspektywy aktualnych zjawisk w literaturze oraz współczesnego postrzegania roli i zadań tłumacza.

1. Uwarunkowania polskiej kultury przekładu XX i XXI wieku

Kultura przekładu każdej społeczności językowej kształtowana jest przez szereg czynników i stanowi wielkość dynamiczną, podlegającą ciągłym zmianom w zależności od uwarunkowań historycznych, politycznych i kulturowych. Jej wyrazem są już tzw. *preliminary norms* (Toury 1995), wstępne decyzje translatorskie dotyczące wyboru tekstów do tłumaczenia, które można zrekonstruować z pomocą bibliografii przekładów. Jednak by je zrozumieć i wyjaśnić, konieczne jest uwzględnienie każdorazowo danego kontekstu kulturowo-historycznego. Kultura przekładu zawiera w sobie ponadto wyobrażenie o roli, zadaniach i kryteriach jakości przekładu literackiego i jest współtworzona dzięki zaangażowaniu i współpracy poszczególnych uczestników procesu translacji. Pojęcie „kultura translacji” (*Translationskultur*) zostało wprowadzone do translatoryki przez Ericha Prunča, który definiuje ją jako formowany historycznie, samoregulujący się podsystem kultury, odnoszący

się do obszaru przekładu, składający się z zestawu ukształtowanych społecznie, sterowanych norm, konwencji, oczekiwań i systemu wartości oraz związanych wzorców zachowań wszystkich aktualnych bądź potencjalnych uczestników procesu translacji (por. Prunč 2012: 340), do których badacz zalicza autorów, inicjatorów, tłumaczy i adresatów.

Z kolei poznańska przekładoznawczyni Maria Krysztofiak postrzega kulturę przekładu w sensie ścisłym jako „szczególny proces twórczy, rozgrywający się podczas przekładu tekstu kultury pomiędzy autorem i jego tłumaczem”² (Krysztofiak 2013: 7), przy czym do tekstów kultury poza tekstami literackimi (łącznie z aforyzmami, esejami, reportażami literackimi, sprawozdaniami z podróży, krytyką literacką) badaczka zalicza również teksty z zakresu filozofii, teologii i sztuki.

1.1. Prasa literacka jako forum krytyki przekładu w latach 20. i 30. XX wieku

W początkach XX wieku, jeszcze przed powstaniem nauki o przekładzie jako samodzielnej dyscypliny, forum dyskusji o aktualnych aspektach literackich, kulturowych i estetycznych stanowiła prasa literacka. Ówczesne czasopisma zawierały informacje o nowościach literackich, a także publikowały powieści w odcinkach, jak i szkice krytyczne oraz interpretacje utworów literackich, nierzadko pióra uznanych pisarzy czy też poetów tamtego okresu.

Ze względu na brak wiążących norm przekładu literackiego ówczesni krytycy kierowali się własnym wyczuciem językowym z perspektywy interesu literatury narodowej. Jak wskazuje Adamczyk-Garbowska (1988: 10–11), zasadniczą przeszkodą w rozwoju polskiej krytyki przekładu był brak czasopisma poświęconego wyłącznie tej kwestii. Jako chlubne, acz krótkotrwałe wyjątki autorka wymienia takie tytuły jak „Przegląd Warszawski” (1921–1925) czy też „Rocznik Literacki” (1932–1938). W innych pismach krytyka przekładu miała jedynie marginalne znaczenie. Omówienia nowo wydanych przekładów literatury obcej przybierały zazwyczaj formę recenzji literaturoznawczych, w których autorzy zajmowali się głównie kwestiami estetycznymi i jedynie niejako mimochodem zamieszczali zwięzłe uwagi na temat jakości przekładu, o ile władali językiem oryginału.

² W oryginale po niemiecku: „einen besonderen schöpferischen Prozess, der sich bei der Übertragung eines Kulturtextes zwischen dem Autor und seinem Übersetzer abspielt“. O ile nie zaznaczono inaczej, cytaty ze źródeł niemieckojęzycznych przytaczane są w tłumaczeniu autorki artykułu.

Z tego typu sytuacją mamy do czynienia na przykład w przypadku jednego z pierwszych omówień *Czarodziejskiej góry* przez Jana Lechonia, znanego polskiego poeę, eseistę i krytyka, który w swoim artykule obszernie interpretuje powieść Tomasza Manna na podstawie wersji polskiej, natomiast do samego przekładu odnosi się jedynie ogólnie w ostatnim zdaniu swojej recenzji, gdzie czytamy: „Przekład polski, robiony przez paru tłumaczy, w t. I, II i IV jest językowo bez zarzutu” (Lechoń 1930: 3). Jakość tłumaczenia trzeciego tomu została taktownie przemilczana, należy przypuszczać, że w tym zakresie były zapewne zastrzeżenia.

W roku 1930 Jan Nepomucen Miller podjął na łamach „Wiadomości Literackich” rozważania na temat jakości języka polskiego w przekładach literackich z języków obcych. Krytyk diagnozuje gwałtownie wzrastające zapotrzebowanie literatury polskiej na przekłady. Przyczyn tego trendu upatruje z jednej strony w procesie „wytwarzania się wielkiej globalnej wspólnoty cywilizacyjnej” (Miller 1930: 1), z drugiej strony uważa, że rodzima literatura nie jest w stanie zadowolić potrzeb i zainteresowań polskiego czytelnika. W związku z niebywałą obfitością przekładów literackich Miller wymienia główne problemy ówczesnego rynku literackiego: niewykwalifikowani tłumacze z przypadku, godne pożałowania warunki pracy i płacy tłumaczy oraz krytyka literacka, która w swoich omówieniach i recenzjach pozostaje obojętna na kwestie przekładu. Autor nie stawia przy tym żadnych estetycznych wymogów wobec tłumaczeń artystycznych, uważając, że zarówno w kwestii wierności, jak i licencji poetyckiej istnieją różne zapatrywania, chodzi mu jedynie o sprawę podstawową, czyli o jakość polszczyzny, poprawność stylu i języka, jako warunek bezsprzeczny i obowiązujący w takim samym stopniu wszystkich tłumaczy. Miller wzywa do podjęcia wysiłków w celu ratowania języka polskiego, znajdującego się przez lata pod wpływem zaborców, przed zniekształceniami, które mogą negatywnie wpłynąć na „psychikę narodu”.

Czasopismo „Język polski” z roku 1931 (nr XVI) publikuje dwa kolejne omówienia pierwszego polskiego przekładu *Czarodziejskiej góry*. Pierwszy z nich, autorstwa doktora Friedekera, wymienia cały szereg wymagań stawianych tłumaczom tekstów literackich:

Tłumacz powinien bowiem posiadać dokładną znajomość danego języka obcego i jego ducha oraz panować najzupełniej nad językiem własnym i jego systemem gramatycznym, bogactwem wyrazów i zwrotów i jego właściwościami stylistycznymi. Doskonałość tłumaczenia wyraża się w umiejętności wyszukania najlepszych odpowiedników własnego języka dla składników tekstu obcego (Friedeker 1931: 152).

Skutkiem niespełnienia powyższych wymogów przez tłumaczy literatury jest zdaniem Friedekera z jednej strony obniżenie wartości dzieł oryginalnych, zniekształcanie własnego języka oraz rozpowszechnianie błędów gramatycznych i stylistycznych wśród czytających uczniów i studentów. W dalszej części autor artykułu odnosi się do jakości przekładu poszczególnych tomów wspomnianej powieści Manna. Jest to jednak czysto subiektywny osąd, oparty na cytowanych wyżej maksymalistycznych postulatach. Ocena ma charakter ogólnikowy (np. „Tłumaczenie Kramsztyka jest na ogół dobre”), krytyk zajmuje się głównie wychwytywaniem błędów czy też raczej usterek językowych, przy czym większość z przytaczanych przykładów można podsumować co najwyżej jako rozwiązania nieoptymalne, dla których Friedeker proponuje inne, jego zdaniem lepsze ekwiwalenty lub też podejmuje krytykę, nie mając pomysłu na poprawę danego sformułowania.

1.2. Rozwój kultury przekładu od czasów powojennych do współczesności

Rozwój kultury przekładu w Polsce po roku 1945 można zasadniczo podzielić na kilka etapów, związanych ściśle z sytuacją w kraju i polityką kulturalną. Kaszyński (2006: 216–231) proponuje następujące cezury, jeśli chodzi o recepcję literatury austriackiej w Polsce: 1) pierwsze lata powojenne (1945–1949), 2) okres socrealizmu (1950–1955), 3) odwilż po 1956 roku oraz 4) przełom 1989 roku. Wymienione daty stanowią jednocześnie w szerszym ujęciu etapy rozwoju kultury translacji w powojennej Polsce. Okres tuż po wojnie nie obfitował w nowe przekłady, były to w dużej mierze wznowienia klasyków. W latach 50. XX wieku zintensyfikowało się zainteresowanie przekładami, zarówno w kręgach językoznawczych, jak i wśród pisarzy-tłumaczy. Świadczy o tym choćby cykl wykładów poświęconych różnym obliczom zjawiska przekładu, które odbyły się w Krakowie w 1953 roku, zorganizowanych przez polski PEN Club, pojawiły się ważne publikacje na temat sztuki przekładu (np. Rusinek 1955; Wojtasiewicz 1957)³. Jednocześnie był to czas ścisłej cenzury, wiele utworów nie mogło się ukazać ze względów ideologicznych. Okres odwilży po roku 1956 sprzyjał otwarciu na literatury obce, w tym na li-

³ W odniesieniu do kwestii terminologicznych podczas wykładów próbowano m.in. określić wzajemną relację pomiędzy pojęciami „przekład” a „tłumaczenie”, które w przeciwieństwie do stosowanego w wielu innych językach rozróżnienia (np. w niemieckim, angielskim, francuskim) pomiędzy translacją pisemną a ustną, w języku polskim są synonimami dla określeń czynności pisemnej. Podczas gdy niektórzy z badaczy opowiadali się za tym, jakoby „przekład” miał być wyższą sztuką przekładu, inni dyskutanci stanowczo sprzeciwiali się takiemu pogładowi.

teraturę niemiecką, przez długi czas uchodzącą za tabu. W tym samym czasie powstawały kolejne prace translologiczne (np. Legeżyńska 1986), refleksje praktyków (Barańczak 1992) oraz antologie tekstów dotyczących przekładu (Pollak 1975; Balcerzan 1977). Przełom roku 1989 zdjął z wydawców cenzurę ideologiczną, a jednocześnie spowodował, że wybór przekładanych utworów zależy nie tylko od ich wartości estetycznej, lecz również od praw popytu i podaży. Nastąpiła dalsza intensyfikacja badań nad przekładem artystycznym (np. Krysztofiak 1996; Fast 1999, 2000).

Współczesne wyobrażenie o istocie przekładu artystycznego trudno byłoby zamknąć w kilku zdaniach. Dlatego też pozwolę sobie wspomnieć hasłowo kilka istotnych zauważalnych aspektów. Jedną z najważniejszych tendencji staje się „widzialność” tłumacza, wyrażająca się z jednej strony w dostrzeganiu jego roli i znaczenia (np. poprzez przyznawanie tłumaczom różnego rodzaju nagród i stypendiów), a z drugiej strony w rosnącej samoświadomości tłumaczy, w ich wpływie na kształtowanie kultury przekładu oraz na decyzje o wyborze tłumaczonych utworów, a także obecność tłumaczy w przestrzeni medialnej, spotkania z autorami przekładu, ich udział w jury konkursów translatorskich. Dzięki zachodzącym przemianom mamy do czynienia z rosnącą profesjonalizacją przekładu. Na poprawę jakości przekładów wpływa również mecenat instytucji kulturalnych, promujących własną literaturę narodową za granicą i wspierających jej tłumaczenie na inne języki⁴.

Wbrew tendencjom globalizacyjnym w przekładzie literackim cenione są współcześnie zarówno charakterystyczne elementy innych kultur i języków, jak i indywidualna estetyka autora. Starania o zachowanie wymienionych aspektów w tłumaczeniu widoczne są na przykład w dominującym stosowaniu strategii egzotykcji oraz w nagradzaniu rozwiązań mających uwypuklić oryginalność tłumaczonych utworów. Wierność i ekwiwalencję na poziomie leksykalnym zastępuje intensywna lektura, interpretacja i oddawanie sensu.

2. Literaturoznawcze i lingwistyczne konotacje pojęcia „krytyka przekładu”

Jeśli chodzi o estetyczną krytykę przekładu, warto wskazać w szczególności na ramowy model literaturoznawczy, przedstawiony w opracowaniu Friedmara Apela i Annette Kopetzki (2003: 65), którzy jako minimalne wymogi

⁴ W obszarze niemieckojęzycznym są to np. Österreichisches Kulturforum, Pro Helvetia czy też Goethe-Institut.

wobec krytyki przekładu wymieniają trzy podstawowe elementy: charakterystyka tekstu źródłowego w kontekście literatury języka oryginału, charakterystyka przekładu jako tekstu w kontekście języka docelowego, informacje dla czytelników dotyczące warunków recepcji przekładu jako tekstu. Według opinii autorów krytyka przekładu powinna ponadto dostarczać wyjaśnień dotyczących metod i strategii przekładu oraz uwzględniać ewentualne komentarze tłumacza na temat jego zasad i decyzji translatorskich. W przypadku krytyki przekładu tekstów literackich istotne jest ponadto nie tylko rozróżnienie pomiędzy rodzajami literackimi (epiką, liryką i dramatem), lecz również pomiędzy konkretnymi gatunkami lub grupami tekstów⁵ oraz koncepcją estetyczną, zastosowaną przez tłumacza w danym tekście (Krysztofiak 2011: 74–78).

Oparty w dużej mierze na teorii ekwiwalencji model Moniki Adamczyk-Garbowskiej na potrzeby krytyki przekładu wyróżnia trzy poziomy: leksykalno-składniowy, stylistyczny i socjologiczno-literacki (1988: 31–39). Maria Krysztofiak (2011: 82–142) lokuje z kolei kryteria jakości przekładu literackiego w obrębie trzech globalnych kodów translatorycznych (leksykalno-semantycznego, kulturowego i estetycznego), wskazując ponadto na możliwość kształtowania indywidualnych parametrów jakościowych tłumaczeń artystycznych na podstawie wypowiedzi samych tłumaczy, w szczególności tych, którzy są w stanie sformułować własne koncepcje translatorskie (Krysztofiak 2011: 161). Inna badaczka, Beate Sommerfeld (2015), przedstawia całą paletę istotnych aspektów krytyki przekładu, mogących jednocześnie stanowić kryteria oceny jakości, począwszy od ekwiwalencji poprzez polisemię, izotopie, symbole kulturowe, aż po stosowanie różnych wariantów języka i intertekstualność, a w kolejnej pracy dokonuje zestawienia najbardziej znanych teorii krytyki przekładu (Sommerfeld 2016). Jednak wielość możliwości w tym zakresie powoduje, że ciągle brak uniwersalnych narzędzi, za pomocą których w sposób obiektywny i porównywalny można by dokonać oceny jakości przekładu artystycznego. Dlatego też w wielu pracach z dziedziny krytyki przekładu literackiego podnoszony jest postulat konieczności formułowania indywidualnych kryteriów oceny, dostosowanych do poetyki konkretnego dzieła.

Szczególne wyzwanie – zarówno dla tłumaczy, jak i krytyków – stanowią ponowne przekłady znanych już utworów, z uwagi na określony na nowo cel tłumaczenia oraz konieczność odniesienia się do wcześniejszych przekładów.

⁵ Zob. Adamczyk-Garbowska (1988) i jej wykraczające poza granice gatunków oraz twórczości poszczególnych autorów badania szeroko pojętej klasyki angielskojęzycznej literatury dziecięcej.

Powstanie nowych tłumaczeń często inicjowane jest zresztą przez krytyków, wytykających błędy w tekście albo też zalecających czy nawet postulujących aktualizacje bądź rewizje istniejących wersji. Również zjawisko autotranslacji zajmuje osobne miejsce w przekładoznawstwie i wymaga innego podejścia ze strony krytyki przekładu, zwłaszcza w odniesieniu do kompetencji tłumacza jako autora (por. Jokiel 2015).

Z perspektywy językoznawczej krytyka przekładu – w zależności od konkretnych teorii – związana jest ze ściśle zdefiniowanymi kategoriami. Podczas gdy we wcześniejszych pracach dominowały takie kryteria, jak: inwariancja, ekwiwalencja, adekwatność (np. Koller 2001; Albrecht 2004) bądź też przynależność do konkretnych typów i rodzajów tekstów (Reiß 1971, 1993), obecnie w spektrum zainteresowania krytyki przekładu znajduje się w szczególności funkcja i skopos. Albrecht (2004: 171) podkreśla przy tym, że solidna krytyka przekładu nie może się ograniczać jedynie do tego, czego tłumacz faktycznie dokonał, lecz powinna również uwzględniać jego intencje, o ile dostępne są informacje w tej kwestii. Z kolei Christiane Nord (2005: 183) utożsamia zasadniczo krytykę przekładu z analizą porównawczą oryginału z przekładem, szczególne znaczenie przypisując funkcji translatu oraz kwestii lojalności wobec autora tekstu oryginalnego.

3. Próby integracji językoznawczych i estetycznych kryteriów jakości przekładu

Większość teorii krytyki przekładu próbuje objąć swoim zasięgiem wszelkie typy i rodzaje tekstów (Kaindl 2006: 373–378), z czego należy wnosić, że oparte na nich analizy mogą mieć jedynie raczej ogólny charakter. Takie podejście wyklucza ponadto postulowane ze strony ukierunkowanych literaturoznawczo badań nad przekładem indywidualne traktowanie każdego utworu, nie bierze pod uwagę konstytutywnych właściwości estetycznych i umożliwia jedynie powierzchowną analizę jakości przekładu.

Z drugiej strony istnieją również teorie, które koncentrują się wyłącznie na przekładzie literackim i nie roszczą pretensji do miana modeli o charakterze uniwersalnym. Należą tu np. standardowe dzieła wczesnej fazy badań literaturoznawczych nad przekładem z lat 60. XX wieku, które w pewnym sensie reprezentują przeciwstawne pozycje. Mam tu na myśli *Theorie der literarischen Übersetzung* Rolf Kloepfera z roku 1967, której autor jednoznacznie odrzuca instrumentarium językoznawcze w badaniach nad przekładem literackim i wychodzi z założenia, że „metody lingwistyki są nie na miejscu

w teorii przekładu literackiego” (cyt. za: Koller 2001: 294) oraz *Umění překlada* (1963) Jiřího Levý, który już w momencie opublikowania swojej pracy był przekonany, że w nadchodzącym czasie metody językoznawcze będą miały prawdopodobnie zasadniczy wpływ na myślenie o kwestiach przekładu artystycznego (zob. Koller 2001: 294). Tym samym Levý zdaje się antycypować zarysowujące się obecnie tendencje rozwoju przekładoznawstwa.

4. Deskryptywne badania przekładoznawcze

Inną perspektywę badawczą reprezentują tzw. deskryptywne badania nad przekładem (Descriptive Translation Studies – DTS), które z jednej strony można pojmować „jako ruch przeciwstawny do lingwistycznej teorii przekładu” (Siever 2010: 238), jednak ze względu na swoje osadzenie w szerszej perspektywie systemowo-teoretycznej i kulturoznawczej zajmują szczególne miejsce niejako poza bądź też ponad podziałem na literaturoznawcze i lingwistyczne zajmowanie się zjawiskiem translacji (por. Apel/Kopetzki 2003: 56). Europejskie studia nad przekładem (Translation Studies) próbowały co prawda przezwyciężyć rozróżnienie pomiędzy tekstami literackimi a nie-literackimi, jeśli chodzi o kwestie krytyki przekładu, jednak ze względu na zaproponowane przez DTS opisowe podejście do badania tekstów docelowych oraz z uwagi na rezygnację z kategorii ekwiwalencji przy ocenie jakości translacji nie nadaje się ono w zasadzie ani do zastosowania w odniesieniu do tekstów specjalistycznych bądź użytkowych, ani też do tekstów literackich. Nawet wspomniane przez Toury’ego pojęcie i typologia norm tłumaczeniowych (Toury 1995), które wbrew powszechnemu pojmowaniu tego terminu nie są kryteriami oceny, lecz z perspektywy wspomnianego badacza stanowią przedmiot analizy, nie zdołały stać się instrumentami krytyki przekładu. Przy użyciu postulowanych przez przedstawicieli DTS parametrów może powstać co najwyżej ogólna charakterystyka przekładu bez właściwej jego oceny.

Za problematyczne należy uznać również ukierunkowanie deskryptywnych badań nad przekładem na literaturę narodową. Wobec wzrastającego znaczenia ruchów migracyjnych coraz częściej mamy bowiem do czynienia z autorami, których nie sposób przyporządkować do jednej literatury narodowej, w których utworach wyczuwalne są literacko przetworzone wpływy i impulsy kilku kultur (por. Jokić 2015). Na skutek tego popularne od lat pojęcia multi- bądź też interkulturowości zastępowane bądź nawet wypierane są przez „transkulturowość”. Opis, a przede wszystkim ocena tłumaczenia wielojęzycznych tekstów oryginalnych wymaga zastosowania nowych

instrumentów i metod, jak postulował to Levý już w latach 60. Wydaje się, że wspomniane kwestie leżą w obszarze wspólnym zarówno językoznawczo, jak i literaturoznawczo ukierunkowanych badań nad przekładem literackim.

5. Koncepcja ewaluacji według Siegrid Kupsch-Losereit

Jedną z propozycji zastosowania językoznawczych kryteriów oceny jakości przekładu jest koncepcja Sigrid Kupsch-Losereit. W nawiązaniu do funkcjonalnej teorii translacji autorka próbuje „stworzyć ogólne, obowiązujące dla każdego obszaru parametry oceny, decydujące o jakości tłumaczenia” (Kupsch-Losereit 2008: 201). Mówiąc o „wszystkich obszarach”, badaczka nie ma tu na myśli braku podziału na teksty literackie i użytkowe, który zakładany jest niejako *a priori*, lecz raczej zniesienie zróżnicowania kryteriów oceny przekładu w odniesieniu do początkujących i zawodowych tłumaczy.

5.1. Zgodność z funkcją

Kryterium to należy postrzegać z perspektywy danego zlecenia i przy uwzględnieniu zakładanego kręgu odbiorców. Parametr ten wydaje się jak najbardziej uzasadniony, jednak w odniesieniu do przekładu tekstów literackich warto byłoby go uzupełnić o dalsze subkategorie: po pierwsze o rodzaj operacji dokonywanej na tekście źródłowym (adaptacja, parodia, opracowanie, tłumaczenie interlingwalne), jak i o pytanie o cel tłumaczenia, w szczególności w przypadku ponownego przekładu. Również w przypadku auto-translacji należałoby określić funkcję tekstu docelowego z uwzględnieniem intencji autora utworu.

5.2. Uwarunkowane kulturowo oczekiwania wobec tekstu. Gatunki tekstów i normy użytkowe

Dwa kolejne zakresy pozostają ze sobą w ścisłym związku, nie sposób ich od siebie oddzielić. Wymienione kryteria odnoszą się najwyraźniej przede wszystkim do tekstów użytkowych, które można w sposób jednoznaczny zaklasyfikować pod względem gatunku tekstu i dla których (przynajmniej częściowo) faktycznie istnieją gotowe wzory lub powtarzające się formy, tj. zasadniczo tylko w przypadku skonwencjonalizowanych bądź ustandaryzowanych tekstów użytkowych lub specjalistycznych. Jednak twórczość literac-

ką charakteryzuje daleka od schematyczności wolność artystyczna (*licentia poetica*), oznaczająca niepowtarzalność i oryginalność. Samo złamanie przestrzeganych niegdyś ściśle zasad poetyki nie stanowi już dziś kryterium oceny jakości ani dzieła literackiego, ani też jego przekładu. Jako zadanie literatury jawi się przede wszystkim poszukiwanie oryginalnej, niepowtarzalnej formy, gatunku, języka, sposobu wyrażania, zawierających niejednokrotnie świadome łamanie zasad bądź błędy (np. w odniesieniu do ortografii, interpunkcji, gramatyki, słowotwórstwa). W przypadku przekładu literackiego wspomniane kryteria należałoby uzupełnić ponadto o uwzględnienie konwencji danej literatury narodowej (jak np. różne sposoby oznaczania dialogów w powieściach polskich i niemieckojęzycznych – stosowanie innych cudzysłówów i odmienne reguły interpunkcyjne).

5.3 Koherencja i dynamika tekstu

Dwa następne parametry to tradycyjne kategorie językoznawcze, zależne od oczekiwań tekstowych przedstawicieli konkretnej kultury, poprzez które można scharakteryzować mikrostrukturę tekstu. W teorii można je co prawda zastosować do wszystkich typów i rodzajów tekstów, głównie jednak w odniesieniu do tekstów użytkowych. Z perspektywy literaturoznawczej mają one drugorzędne znaczenie i nie umożliwiają jednoznacznej oceny jakości przekładu utworów literackich.

5.4. Zmiana kontekstu

W odniesieniu do zmiany kontekstu, kolejnego parametru ewaluacyjnego, Kupsch-Losereit zaleca porzucenie intencji przypisywanej pierwotnemu kontekstowi – gdyż ten jest najczęściej nieistotny dla kultury przyjmującej – i stworzenie nowych relacji poprzez zmianę kontekstu (Kupsch-Losereit 2008: 208). Ze względu na rozbieżności w pojmowaniu kategorii „kontekst” w literaturoznawstwie i językoznawstwie mamy tu jednak do czynienia z zasadniczym nieporozumieniem. Podczas gdy pojęcie to w sensie lingwistycznym oznacza tekst otaczający daną frazę bądź też tło merytoryczne danej wypowiedzi, literaturoznawcy traktują kontekst jako „centralną kategorię tworzącą sens tekstów fikcyjnych” (Schultze 2004: 860). Definicja przekładu literackiego według Heidemarie Salevsky wskazuje ponadto na fakt, że znajduje się on w relacji do (przynajmniej) dwóch kontekstów diachronicznych i synchronicznych oraz do dwóch tradycji literackich (Salevsky 2002: 390).

Jak powszechnie wiadomo, na utwór literacki można spojrzeć z perspektywy wielu możliwych kontekstów, które składają się na kontekst całościowy (Schulze 2004: 862). Tłumacz literatury działa wprawdzie w zmienionym kontekście powstawania tekstu i jak najbardziej może stworzyć nowe, wykraczające poza tekst oryginalny odniesienia, niemniej jest zobowiązany przede wszystkim do zachowania kontekstów zawartych w tekście źródłowym.

5.5. Zrozumiałość i interpretowalność

Wymienione aspekty zdają się na pozór typowo literackimi kryteriami, jednak pierwsze wrażenie zostaje szybko zweryfikowane, gdyż Kupsch-Losereit chodzi tu o doprecyzowanie i wyjaśnienia, np. w przypadku teksów nacechowanych ideologicznie lub eufemizmów. To z kolei wydaje się trudne do pogodzenia z istotą dzieł literackich, w których powinna istnieć przestrzeń interpretacyjna, umożliwiająca czytelnikowi indywidualne rozumienie i interpretację wieloznaczności i niedookreśloności, abstrahując od teorii głoszących, że każdy przekład tekstu literackiego stanowi już sam w sobie interpretację dzieła. Zrozumiałość, pojmowana jako dodatkowe wyjaśnienia bądź uproszczenia skomplikowanych struktur gramatycznych lub form tekstu źródłowego, nie jest więc celem ani sensem przekładu literackiego.

W literaturoznawstwie interpretowalność traktowana jest z kolei jako nieodłączna cecha tekstów literackich, wynikająca z ukształtowania warstwy estetycznej i/lub językowej utworu, nie zaś jako element, który ma zostać stworzony przez tłumacza.

5.6. Medium docelowe/zależność medialna

Pod pojęciami „medium docelowe” i „zależność medialna” niemiecka badaczka rozumie przede wszystkim wymogi i konwencje danego medium, w którym ma funkcjonować tekst. Ta podwójna kategoria przywodzi na myśl inny parametr, mianowicie „audiomedialność”, stanowiącą element translatorycznej typologii tekstów Kathariny Reiss (1983). Kupsch-Losereit nie precyzuje jednak, jakie media ma myśli ani też w jaki sposób dane medium wpływa na sam proces translacji i jego ocenę.

W odniesieniu do tekstów literackich należałoby zasadniczo rozróżnić pomiędzy tradycyjną formą drukowaną (książką), filmem (w przypadku adaptacji) oraz wykonaniem scenicznym w teatrze. Wszystkie te formy wiążą się z dodatkowymi wymogami wobec procesu translacji.

Wspomniane kryterium związane jest jednak również z instrumentami komputerowego wspomagania przekładu, które – zdaniem niemieckiej badaczki – można stosować w celu zapewnienia kontroli jakości (np. w odniesieniu do takich aspektów jak terminologia, format, długość tekstu). Podobnie jak w przypadku wymienionych wcześniej parametrów „gatunki tekstów” i „oczekiwania wobec tekstu” chodzi tu zatem o standaryzację i powtarzalność, a więc o kryteria, które nie wyznaczają jakości przekładu tekstów literackich, a jedynie w wyjątkowych wypadkach (np. dwujęzycznych wydań oryginału wraz z przekładem) mogą mieć istotne znaczenie.

5.7. Konwencje językowe

W przypadku ostatniego z zaproponowanych przez Kupsch-Losereit kryteriów ewaluacji jakości przekładu chodzi o zależność pomiędzy celem tłumaczenia, który badaczka w odniesieniu do literatury fikcyjnej określa jako „przekraczanie rzeczywistości w poszukiwaniu nowego sensu” (Kupsch-Losereit 2008: 210), a normami językowymi. Autorka słusznie przy tym zauważa, że przekraczanie norm lub konwencji językowych bądź kulturowych nie może być automatycznie identyfikowane jako błąd. Decydujące znaczenie mają tu raczej wytyczne tekstu źródłowego oraz intencja autora. Stąd też konieczność różnicowania pomiędzy błędami językowymi a przekładowymi (por. Nord 2009), co w sposób szczególny należy podkreślić w przypadku tekstów literackich, w których świadome łamanie zasad niejednokrotnie nabiera wręcz programowego znaczenia.

Uwagi końcowe

Uważam zasadniczo, że tendencję rozwoju krytyki przekładu w kierunku transparentności kryteriów oceny jakości dla wszystkich typów przekładu należy ocenić zdecydowanie pozytywnie. Trzeba jednak pamiętać, że kryteria jakości translacji konstruowane są zawsze z konkretnej perspektywy i do określonych celów. Dlatego też tezę o powszechnie obowiązującym charakterze określonego modelu krytyki przekładu należy traktować jako iluzoryczną, gdyż co prawda możliwe jest dokonanie oceny przekładu utworów literackich z perspektywy językoznawczej bądź też badanie przekładu specjalistycznego zgodnie z założeniami DTS, jednak tylko do konkretnych celów, bez możliwości osiągnięcia miarodajnych wyników, gdyż jednocześnie pomijane są

istotne aspekty wynikające z danej dziedziny. Ujednolicenie kryteriów oceny przekładu dla wszystkich typów tekstów i gatunków jest moim zdaniem możliwe jedynie na poziomie ogólnym (np. pod względem funkcji) i nie ma sensu do niego dążyć w pełnym zakresie.

Na podstawie analizy zaproponowanych przez Sigrid Kupsch-Losereit parametrów, obowiązujących zdaniem badaczki „dla wszystkich obszarów”, nasuwa się wniosek, że w odniesieniu do oceny jakości przekładu perspektywa lingwistyczna i literaturoznawcza różnią się w sposób zasadniczy. Nawet jeśli po części stosowane są te same pojęcia, to pojmowane są one w zgoła inny sposób. Okoliczność ta może prowadzić do licznych nieporozumień, co próbowałam zademonstrować, omawiając poszczególne kryteria.

Podsumowując, chciałabym wskazać na jeszcze jedną tendencję: zagadnienia estetyczne w odniesieniu do tłumaczenia literackiego nie budzą obecnie szerszego zainteresowania wśród przedstawicieli nurtu badań językoznawczych nad przekładem. Z kolei teorie literaturoznawczo-komparatystyczne poszerzają w sposób znaczący swój obszar zainteresowań o kwestie z pogranicza kilku dyscyplin, wydaje się zatem, że – jak prognozował to już Levý – mogłyby z pożytkiem dla rozwoju dyscypliny skorzystać z wybranych aspektów językoznawczych, by móc sprostać aktualnym wyzwaniom językowym (wielojęzyczność, użycie dialektów, regionalizmów, idiolektów) oraz pozajęzykowym (migracje, tożsamość hybrydowa), związanym z przekładem tekstów literackich. Takich aspektów nie ma jednak w omawianej propozycji niemieckiej badaczki.

Droga ku obiektywizacji oceny jakości przekładu literackiego prowadzi moim zdaniem przez formułowanie kryteriów oceny ze strony krytyków w sposób transparentny oraz poprzez obszerne i zrozumiałe uzasadnianie wyrażanych opinii.

Literatura

- Adamczyk-Garbowska M., 1988, Polskie tłumaczenia angielskiej literatury dziecięcej. Problemy krytyki przekładu, Wrocław.
- Albrecht J., 2005, *Übersetzung und Linguistik*, Tübingen.
- Apel F., Kopetzki A., 2003, *Literarische Übersetzung*. 2., vollständig neu bearbeitete Aufl., Stuttgart–Weimar.
- Balcerzan E. (red.), 1977, *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–1974*. Antologia, Poznań.
- Greiner N., 2004, *Übersetzung und Literaturwissenschaft*, Tübingen.

- Fast P. (red.), 1999, *Krytyka przekładu w systemie wiedzy o literaturze*, Katowice.
- Fast P. (red.), 2000, *Komparatystryka literacka a przekład*, Katowice.
- Jokiel M., 2015, O przekładalności literatury interkulturowej. Dariusz Muszer jako autor i tłumacz, [w:] *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatoologii*, t. III: Kulturowe, językowe i biograficzne konteksty przekładu literackiego, E. Kujawska-Lis, I. A. Ndiaye (red.), Olsztyn, s. 143–155.
- Jokiel M., 2017, Zum Spannungsverhältnis zwischen ästhetischen und linguistischen Qualitätskriterien literarischer Übersetzungen, [w:] *Übersetzungskritisches Handeln. Modelle und Fallstudien*, B. Sommerfeld, K. Kęsicka, M. Korycińska-Wegner, A. Fimiak-Chwiłkowska (red.), Frankfurt am Main, s. 29–42.
- Jokiel M., 2018, Zum Wandel translatorischer Normen. 1930 und 1953 als polnische Übersetzungskontexte von Thomas Manns *Der Zauberberg*, [w:] *Facetten der literarischen Übersetzung*, B. Sommerfeld, J. Bukowska, D. Wątrobiński (red.), Poznań, s. 15–27.
- Kaindl K., 2006, *Übersetzungskritik*, [w:] *Handbuch Translation*. 2. Aufl., M. Snell-Hornby, H. Hönl, P. Kußmaul, P. A. Schmitt (red.), Tübingen, s. 373–378.
- Kaszyński S. H., 2006, *W cieniu habsburskich krajobrazów. Trzyście esejów o literaturze austriackiej*, Poznań.
- Koller W., 2001, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, 6. Aufl., Wiesbaden.
- Krysztofiak M., 1996, *Przekład literacki we współczesnej translatoryce*, Poznań.
- Krysztofiak M., 2011, *Translatologiczna teoria i pragmatyka przekładu artystycznego*, Poznań.
- Krysztofiak M., 2013, *Einführung in die Übersetzungskultur*, Frankfurt am Main.
- Kupsch-Losereit S., 2008, *Vom Ausgangstext zum Zieltext: eine Wegbeschreibung translatorischen Handelns*, Berlin.
- Lechoń J., 1930, *Księga prawdy i czarów*, „Wiadomości Literackie”, 34, s. 3.
- Legeżyńska A., 1986, *Tłumacz i jego kompetencje autorskie*, Warszawa.
- Miller J. N., 1930, „Gunderam ani jedną nie drgnął miną” czyli uwagi o polszczyźnie przekładów, „Wiadomości Literackie”, 40, s. 1.
- Nord Ch., 2009, *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methoden und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*, 4. Aufl., Tübingen.

- Nord Ch., 2011, Funktionsgerechtigkeit und Loyalität. Theorie, Methode und Didaktik des funktionalen Übersetzens, Berlin.
- Pollak S. (red.), 1975, Przekład artystyczny. O sztuce tłumaczenia. Księga Druga, Wrocław.
- Reiß K., 1971, Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik, München.
- Reiß K., 1993, Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text, Heidelberg.
- Rusinek M. (red.), 1955, O sztuce tłumaczenia, Wrocław.
- Salevsky H., 2002, Translationswissenschaft. Ein Kompendium, Frankfurt am Main.
- Schultze B., 2004, Kontexte in der literarischen Übersetzung, [w:] Übersetzung – Translation – Traduction. 1. Teilband, H. Kittel, A.-P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, H. Lambert, F. Paul (red.), Berlin – New York, s. 860–899.
- Siever H., 2010, Übersetzen und Interpretation, Frankfurt am Main.
- Sommerfeld B., 2015, Problemfelder der literarischen Übersetzungsanalyse, Poznań.
- Sommerfeld B., 2016, Übersetzungskritik. Modelle, Perspektiven, Didaktik, Poznań.
- Toury G., 1995, Descriptive Translation Studies and Beyond, Amsterdam–Philadelphia.
- Wojtasiewicz O., 1957, Wstęp do teorii tłumaczenia, Wrocław.

Between aesthetics and linguistics. Translation quality assessment according to Sigrid Kupsch-Losereit and literary translation

Summary

Taking as its starting point the historical perspective and the evolution of the criteria for the quality assessment of artistic translation in Poland since 1920s until the present day, the author analyses a gradual shift in the paradigm in respect of the role and significance of literary translation. The successive part of the paper is a reflection on selected linguistic and aesthetic criteria for assessing translation quality in order to examine how productive the interdisciplinary approach may be. The criteria for translation quality assessment proposed by Sigrid Kupsch-Losereit are subject to a detailed analysis in terms of their applicability to literary translations. Conclusions of the paper show both the variations in the perception of the essence of translation from the literary and linguistic perspectives, and the potential for using selected lin-

guistic categories to analyse and evaluate the quality of artistic translations in the face of new challenges related to, among others, intercultural literature and self-translation.

Keywords: literary translation, translation criticism, aesthetic and linguistic criteria, translation culture, Sigrid Kupsch-Losereit